

Utjecaj Bartola Kašića na standardizaciju hrvatskog jezika

Datković, Doris

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:921183>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Doris Datković

**Utjecaj Bartola Kašića na standardizaciju
hrvatskog jezika**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2019.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Doris Datković
Matični broj: 0009077221

Utjecaj Bartola Kašića na standardizaciju hrvatskog jezika

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost/Talijanski jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Borana Morić-Mohorovičić, doc.

Rijeka, 6. rujna 2019.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *Utjecaj Bartola Kašića na standardizaciju hrvatskog jezika* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Borane Morić-Mohorovičić.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Doris Datković

Potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1. Bartol Kašić (1575. – 1650.).....	2
1.1. Biografija	2
1.2. Isusovački red.....	4
1.3. Društveni i politički kontekst djelovanja	6
1.4. Bibliografija Bartola Kašića.....	10
2. Pojam standardizacije.....	11
2.1. Standard/ standardizacija	11
2.2. Sociolingvistički pristup standardizaciji	13
2.3. Periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga/standardnoga jezika	14
3. Kašićeva djela i jezik u kontekstu standardizacije hrvatskog jezika	19
3.1. <i>Ritual rimski</i> kao važna sastavnica Kašićeva jezikoslovnog djelovanja.....	19
3.2. Kašićeva <i>Gramatika</i> kao početak jezičnoga normiranja.....	22
3.3. Slojevitost Kašićeva jezika	26
3.4. Sociolingvistički pogled na značaj Kašićevih djela i jezika za standardizaciju hrvatskoga jezika	29
4. Zaključak	31
5. Sažetak i ključne riječi	32
6. Popis izvora	32
7. Popis literature	33

1. Uvod

Glavni je predmet ovog rada Bartol Kašić i njegov značaj za početke hrvatske jezične standardizacije. Isusovac, mnogima poznat i kao „otac hrvatskog jezikoslovlja“ (Horvat 2006), Bartol Kašić djeluje krajem 16. i početkom 17. stoljeća. Iako najčešće spominjan kao autor prve hrvatske gramatike,¹ njegove su zasluge mnogo veće od te same činjenice. U okviru cjelovitijeg pristupa svemu onome što je on ostvario, posebno se izdvaja njegov cjelokupan utjecaj na razvoj, normiranje i standardizaciju hrvatskog jezika. Pritom se kao njegova ključna djela ističu gramatika *Institutionem linguae illyricae* (1604.) i prijevod *Rituala rimskog* (1640) u kojima se najbolje očituje njegova borba za živi narodni jezik.

Na početku rada donosi se pregled životnog puta Bartola Kašića te se njegov lik i djelo postavljaju u kontekst njegovog redovničkog i misionarskog djelovanja kao pripadnika isusovačkog reda. Prikazuje se i cjelokupna društvena i politička situacija za vrijeme Kašićeva djelovanja te se daje pregled njegove bibliografije. U sljedećem se poglavlju pojašnjava pojam standardizacije, i to najprije njegovo određenje u odnosu na pojam standardnog jezika. Potom se govori o sociolingvističkom pristupu standardizaciji kao procesu koji sadrži deset faza, a na kraju poglavlja o standardizaciji donosi se pregled različitih periodizacija povijesti hrvatskog jezika. Definiravši pojam standardizacije i predstavivši općenito lik i djela Bartola Kašića, u trećem se poglavlju Kašićeva djela i jezik dovode u vezu s jezičnom standardizacijom. Tako se u prvom redu prikazuje *Ritual rimski* kao Kašićeva „jezikoslovna pobjeda“ (Horvat 2006), a nakon toga i gramatika *Institutionem linguae illyricae* kao njegovo najpoznatije jezikoslovno ostvarenje. U istom se poglavlju također opisuje jezik Bartola Kašića kao izraza koji se sastoji od više slojeva te se govori o Kašićevu značaju za hrvatsku jezičnu standardizaciju kroz prizmu već prikazanog sociolingvističkog

¹ Usp. npr. Sršan 1999; Vončina 1999; Horvat 1998; Gabrić-Bagarić 1984.

pogleda na to pitanje. Na kraju rada donosi se zaključna riječ i popis korištene literature.

1. Bartol Kašić (1575. – 1650.)

1.1. Biografija

Bartol Kašić rođen je 15. kolovoza 1575. u gradu Pagu na istoimenom otoku od oca Ivana Petra i majke Ivanice. Rano je s mlađim bratom Ivanom ostao bez oca, pa se za njih brinuo ujak svećenik Luka Bogdančić, latinizirano Deodatus (Horvat 1998: 11). Svoje školovanje započinje u gradskoj latinskoj školi u Pagu, pa u Zadru. Od 1590. godine nastavlja školovanje u Ilirskom kolegiju u Loretu, kamo ga je doveo ujak Luka. „Još kao dijete bio je određen za redovničku službu, čitao je gramatiku Gvarinovu, zatim sintaksu i metriku Emanuela Alvareza, martirologij svetaca“ (Gabrić-Bagarić 1984: 19). Godine 1593. poglavari šalju Kašića u Rimsko sjemenište.

U kolovozu 1595. godine ulazi u isusovački novicijat koji traje dvije godine nakon čega nastavlja studij u isusovačkom Rimskom kolegiju. „Na temelju ankete provedene po europskim isusovačkim kolegijima, 1599. godine u Rimskom kolegiju osniva se Akademija ilirskog jezika“ (Horvat 1998: 12). Kašić odmah počinje predavati hrvatski, a za potrebe novoosnovane Akademije Kašić počinje sastavljati prvu gramatiku *Institutionum linguae Illyricae*, koja je objavljena u Rimu 1604. Prema Dariji Gabrić-Bagarić (1984: 20) gramatiku počinje sastavljati 1600. godine, dok Vladimir Horvat (2004: 25) tvrdi da je riječ o godini 1599.

Svećeničko ređenje primio je 11. ožujka 1606. i sutradan je odslužio svečanu prvu misu u bazilici Il Gesu. Položivši na kraju studija teologije potrebne ispite za ispovijedanje, Kašić je odmah imenovan hrvatskim ispovjednikom u

bazilici sv. Petra, što je znak velikog povjerenja. „Ujedno je 1606. bio cenzor i redaktor djela Aleksandra Komulovića *Zarcalo od ispovijesti*.“ (Horvat 2004 :25)

Od 1609. do 1612. Kašić djeluje u Dubrovniku, u maloj isusovačkoj zajednici, kojoj je bio poglavar. Propovijedao je i ispovijedao te poučavao mladež u školi. Od 1612. do 1613. Kašić je bio na svom prvom misijskom putovanju kroz Bosnu, Srbiju, Srijem i Slavoniju obilazeći, kao papinski vizitator, kršćane pod Turcima. Na to se opasno i naporno putovanje, kako pripovijeda u *Autobiografiji*, uputio na konju iz Dubrovnika do Beograda s karavanom dubrovačkih trgovaca, odjeven i naoružan kao i oni. (Horvat 2006: 36) Kršćane je poslije obilazio u pratnji kojeg subrata ili vjernika. U literaturi se bilježe njegova putovanja u Beograd, Srijem i Dalmaciju, obilasci bosanskohercegovačkih krajeva te posjete Vukovaru, Osijeku i Smederevu. (Gabrić-Bagarić 1984: 20) Stjepan Sršan tako zaključuje da nam Kašić, prolazeći ovim krajevima, u svojoj *Autobiografiji* nudi mnogo vrijednih podataka s kraja 16. i 17. stoljeća za područja Slavonije, Srijema, Srbije, Dubrovnika, Dalmacije i Bosne. (Sršan 1999: 177)

Vrativši se 1613. preko Dubrovnika u Rim, Kašić piše opširne izvještaje o teškom stanju kršćana i o don Šimunu Matkoviću, koga predlaže za biskupa u tim krajevima. Horvat napominje da Kašić, uz navedene izvještaje, u tom razdoblju papi i kardinalima upućuje i *spomenice* kojima ih nagovara da s Turcima sklope mir, jer rat ne koristi nikome, a jako škodi tamošnjim vjernicima. (Horvat 1998: 12)

Od 1614. do 1618. Kašić je bio u Loretu, poznatom marijanskom svetištu, ispovjednik za hodočasnike iz raznih hrvatskih krajeva. Sljedeće je dvije godine Kašić proveo na drugom misijskom putovanju. Uz razne opasnosti ponovno je obilazio naše kršćane pod turskom vlašću i donosio im utjehu Božje riječi i sakramenata. Misu je služio u napuštenim crkvama ili privatnim kućama gdje je prisutne vjernike ispovjedio i pričestio. Od 1620. do 1633. boravi i djeluje opet u

Dubrovniku gdje preuzima službu superiora i upravitelja isusovačke škole, a uz to i propovjednika i ispovjednika. (Horvat 1998: 14)

„Uz opću prihvaćenost koju doživljava u Dubrovniku, Kašić se žali na poteškoće koje mu pripravlja *dubrovački aristarhi* zbog njegova jezika, jer je pisao *općenitim jezikom cijeloga naroda*, a nije želio upotrebljavati dubrovački govor“ (Horvat 2004: 33).

Godine 1622. Kašić počinje prevoditi *Bibliju* na hrvatski, najprije *Novi zavjet*. Godine 1625. dubrovački nadbiskup Vinko Lanteri prenio je Bartolu Kašiću mandat tj. nalog rimske propagande da prevede cijelu *Bibliju*. (Horvat 2004: 37) Poslije Uskrsa 1633. godine² Kašić je napustio Dubrovnik (Horvat 1998: 14) i došao u Rim, gdje je boravio i djelovao do kraja života. Umro je 1650. godine u maronitskom zavodu u Rimu. (Gabrić-Bagarić 1984: 20)

Promotivši Kašićev životni put, potrebno je kratko se osvrnuti i na oblik njegova imena. Neke institucije tako danas nose dvojake nazive: Bartul Kašić i Bartol Kašić.³ Prema Horvatu, „ime Bartul paški je i čakavski oblik imena, ali Kašić se odrekao svoga lokalnog čakavskoga govora i prihvatio je općenitiji, štokavski, u kojem je uobičajeni oblik Bartol.“ (Horvat 2004: 51)

1.2. Isusovački red

Družba Isusova kao crkveni red službeno je osnovana 1540. godine, a članovi novog reda nazvani su isusovci. Iako prvotno nisu osnovani kao misijski red, uskoro su to postali. Kao *reformirani svećenici* uz tri uobičajena zavjeta evanđeoskog savršenstva (siromaštvo, čistoća i poslušnost) polažu i poseban četvrti zavjet poslušnosti Papi da ih pošalje u bilo koji kraj svijeta prema većim

² Darija Gabrić-Bagarić drži da je riječ o godini 1634. (Gabrić-Bagarić 1984: 20)

³ U Zagrebu, primjerice, osnovna škola na Jarunu uzela je ime Bartol Kašić, a trg i ulica u istom gradu nose ime Bartul Kašić. U gradu Pagu prihvaćen je čakavski oblik te sve institucije prihvaćaju čakavski oblik imena Bartul npr. Srednja škola Bartula Kašića.

potrebama Crkve ili pogana. Pape su im od početka povjerovali različita poslanja u kršćanskim narodima da brane i učvršćuju vjeru (to su tzv. nutarnje misije), da u pojedinim mjestima šire katoličku obnovu (pučke misije), ili su ih slali u udaljene krajeve, k poganima (to su tzv. vanjske misije). (Herceg 2010: 16)

Vladimir Horvat naglašava kako su isusovci kao red imali specifičan odnos prema jezikoslovlju. Isusovačko misionarsko djelovanje po cijelom svijetu potaklo je Ignacija Loyolu da među njihova *Opća pravila* pod brojem 12 uvrsti i naredbu da svatko nauči jezik one zemlje u kojoj boravi, osim ako bi njegov materinski jezik bio ondje korisniji. To su isusovci shvaćali ozbiljno, pa su se svi, koji su namjeravali raditi u određenom području, pripremali tako da su tamošnji jezik na vrijeme počeli učiti, ili čak proučavati i pisati priručnike, kao što su rječnik, konverzacija i gramatika. (Horvat 2007)

U takav kontekst isusovačkog djelovanja valja uklopiti i rad Bartola Kašića. U razdoblju dok je Kašić boravio u sjemeništu Klement VIII. sugerirao je isusovačkom vrhovnom poglavaru (pateru Generalu Acquavivi) da provede anketu je li došlo vrijeme da se u isusovačke europske kolegije uvede jedan slavenski jezik te koji. Gotovo svi odgovori bili su za uvođenje jednog slavenskog jezika, i to hrvatskog. Stoga je p. General odmah u prosincu 1599. u Rimskom kolegiju osnovao Akademiju ilirskog (tj. hrvatskog) jezika i za prvog nastavnika odredio Bartola Kašića. (Horvat 2007) Bartol Kašić je istovremeno morao proučavati osnove hrvatskog jezika, pisati prvu gramatiku, te držati predavanja studentima Rimskog kolegija koji su sudjelovali u radu Akademije hrvatskog jezika i pripremali se za misionare.

Kašić je smatrao kako edukacijska i misionarska djelovanja uzrokuju raskoljenost u obvezama pripadnika njegovog reda. Dok je pisao predgovor svojoj gramatici, jasno je iznio dilemu: je li više u isusovačkom misijskom duhu ići u prekomorske misije, i učiti strane jezike, ili bi bilo bolje baciti pogled preko Jadrana i shvatiti nevolje i potrebe kršćana pod Turcima i otići njima upomoć.

(Horvat 2007) Očito, on je bio za ovo drugo rješenje, što će se i pokazati u svim njegovom misijskim putovanjima na područja Slavonije, Dalmacije, Srbije i Bosne.

1.3. Društveni i politički kontekst djelovanja

Budući da je bilo kakve jezične pojave nemoguće proučavati izvan konteksta društvenih i političkih prilika koje su uvjetovale njihovo nastajanje, potrebno je pojasniti koje su to političke, društvene, ekonomske te vjerske prilike relevantne za usmjeravanje Kašićeva djelovanja.

U 15. i 16. stoljeću protestantizam je ozbiljno uzdrmao ne samo teološke postavke katoličke crkve već i njezin ekonomski status. Crkva je tako izgubila mnoge posjede u europskim zemljama gdje se učvrstio protestantizam i postao državnom religijom, a na Balkanu su zbog turskih prodora propadale katoličke biskupije i slabila organizacija katoličke crkve. (Gabrić-Bagarić 1984: 20) Sve je više zemalja na Balkanu postalo biskupijom *in partibus infidelium*, biskupi su imali od svog imena samo čast, a nikakav posjed ni vlast, što je ozbiljno ugrožavalo ekonomski status crkve. (Klaić 1980: 658) Vještom oku rimskih crkvenih vlasti nije izmaknuo strateški značaj južnoslavenskih zemalja, njihov položaj na granici između Istoka i Zapada, pa ono što je izgubljeno u razvijenim zemljama Europe, moglo se nadoknaditi na Balkanu. (Jambrek 2013: 38) Stoga kada govorimo o protureformacijskom djelovanju katoličke crkve u južnoslavenskim zemljama, treba imati na umu da je vjerska propaganda bila sredstvo jedne političke akcije, a ne samo vjerske, a njen je cilj bio otimanje balkanskih zemalja od turske vlasti. Tijekom posljednjih desetljeća 16. st. jača trgovina u dalmatinskim gradovima te se, pored vlastele i pučana, javljaju i građani kao nova društvena klasa. Ta su društvena kretanja najizrazitija u Dubrovniku, na čijoj se povijesti najjasnije i može pratiti stupanje na scenu novog sloja – građanskog. (Gabrić-Bagarić 1984: 21)

Krajem 16. stoljeća i početkom 17. stoljeća građani i vlastela Dubrovnika nastoje u kulturnom životu oponašati kulturno napredniju građansku klasu Italije, osjećaju potrebu za znanošću i kulturom pa onda nije nimalo čudno što 1620. godine isusovci odabiru upravo taj grad za sjedište svog kolegija. (Klaić 1980: 659) Isusovcima je optimalna okolina za djelovanje bila ona koja će cijeliti napredak kulture i znanosti, a Dubrovnik je to zasigurno bio. Iako će Dubrovčani jedno vrijeme prosvjedovati protiv osnivanja isusovačke rezidencije, svoj će stav promijeniti kad u isusovačkom redu bude i njihovih ljudi. Isto tako ne čudi što rimski poglavari izabiru baš isusovca – Dalmatinca kao autora prve gramatike na načelima koja je taj red ustanovio. Nije bez razloga Klaudio Akvaviva povjerio taj zadatak isusovcu, a ne primjerice nekom bosanskom franjevcu. „Isusovački red tada postaje *ecclesia militans* i direktni sprovodnik papinih protureformatorskih ciljeva, pa onda i jezičnih reformi“ (Gabrić-Bagarić 1984: 21).⁴

Rim je nastojao da svećenstvo koje dolazi iz ilirskih krajeva bude što bolje opskrbljeno knjigama vjerskog sadržaja te u to vrijeme zapažamo pravi procvat književne i izdavačke djelatnosti. „Na čelu tih djelatnosti bili su Zbor za širenje vjere i isusovci, novoosnovani red, koji je trebao služiti kao obrana papstva i bedem protureformacije“. (Gabrić-Bagarić 1984: 22)

Uz problem neobrazovanog svećenstva, Kongregacija i isusovci susreli su se s pitanjem jezika na kojem treba djelovati. Tako će obnova religioznog života i razvitak književnog stvaranja na ovom području biti povezani s pitanjem književnog jezika i pravopisa koji se temelje na jezičnom zajedništvu. (Gabrić-Bagarić 1984: 22) Propaganda je tako naglašavala pitanje stvaranja jezika kojim

⁴ Nakon Tridentskog koncila, kad je rimska papinska protureformacija nastojala različitim mjerama djelovati na narode pod upravom katoličkog Rima, od osobitog su značaja za nju postali južnoslavenski krajevi. Vješti političari i diplomati isticali su da su im ti krajevi važni jer po predaji predstavljaju crkvu koju su osnovali sami apostoli, *prvobitnu crkvu*, crkvu koja se stjecajem prilika našla među nevjernicima te ju kao takvu treba zaštititi. Upravo iz tih razloga javlja se kod rimskih papa osobit interes za svećenike s ilirskog terena, prvenstveno za njihovo obrazovanje, te se već 1580. godine u Loretu osniva Ilirski zavod za odgoj svećenstva iz južnoslavenskih krajeva. (Gabrić-Bagarić 1984: 22)

će se moći djelovati ne samo među Hrvatima nego i među svim južnim Slavenima, a naročito među Srbima. (Jambrek 2013: 52)

Nakon što se Propaganda zalagala za dubrovački govor kao temelj zajedničkog književnog jezika, kasnije se sve više javlja misao da je najrazumljiviji i najprošireniji takozvani *bosanski govor* te on treba biti baza zajedničkog, općeg jezika. (Gabrić-Bagarić 1984: 22) Tako su hrvatski svećenici dobili naročitu povlasticu, prijevod *Rituala* na narodni jezik, u vrijeme kada ostali europski narodi nisu na to mogli ni pomišljati, ali tiskanje je gotovo dovedeno u pitanje kada su počele kružiti glasine kako je *Ritual* preveden na *dubrovački*, a ne na *bosanski*, kako je Propaganda izričito zatražila.⁵ (Gabrić-Bagarić 1984: 22)

Zaokret što ga je Propaganda učinila u prijedlozima za izbor osnove za opći jezik od vrlo je velike važnosti. Njihova ideja da baza zajedničkog jezika bude dubrovački govor proistekla je iz više razloga. Prvi je razlog bila svijest o jezičnoj srodnosti Južnih Slavena koji se u 16. stoljeću bliže upoznaju i međusobno miješaju. Drugi razlog bile su unutarnje seobe Hrvata i Srba u područjima pod turskom vlašću. Jedan od razloga je i to što se u ovom razdoblju ne javlja ideja o povezivanju isključivo južnih Slavena, već o povezivanju svih Slavena općenito. Također, kod ljudi iz oblasti pod Turcima javlja se svijest da jezična zajednica znači i etničku zajednicu pa ima dokumenata koji govore da su razni visoki činovnici Porte, a koji su porijeklom iz naših krajeva, veoma lijepo i u Carigradu primali Dubrovčane i isticali da govore istim jezikom kao i oni. Sve je to pomoglo uvjeriti Rim da je dubrovački govor zaista najprikladniji kao baza zajedničkog jezika. Postoji mogućnost i da su imali na umu i mogućnost literarnog izražavanja na tom idiomu, u što su se vjerojatno uvjerali pročitavši djela dubrovačkih pisaca. Osim toga, Dubrovnik je zahvaljujući svojim dobrim veza s Portom štitio

⁵ Tada se Jakov Mikalja našao u prilici da kod tajnika Propagande Franje Ingolia brani Kašićev prijevod objašnjavajući „da su dubrovački i bosanski govor isti“, štokavština u inačicama. (Švelec 1994: 52)

katoličku crkvenu organizaciju u velikom zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka. (Jambrek 2013: 63)

U razdoblju o kojem govorimo crkvene prilike u Bosni, Slavoniji i Dalmaciji bile su poprilično složene. Tu djeluju franjevci, koji kod turskih vlasti uživaju više povjerenja nego drugi svećenici pa tako mogu predlagati papi kandidate za biskupe, a pripremaju i knjige za sve vjernike te djeluju kao narodni učitelji. Unatoč mnogim pritužbama na njihovu neobrazovanost i način života, pape ih ni u čemu ne sputavaju u njihovu djelovanju. Postoji pretpostavka da su crkveni velikodostojnici, inzistirajući na akciji stvaranja zajedničkog jezika, imali pred očima upravo prevladavanje štokavskog dijalekta u bosanskoj provinciji u kojoj franjevci djeluju. Uvidjeli su da na tom govoru već postoje tiskane knjige kojim je moguće djelovati na tom vrlo širokom terenu, što je svakako moglo pridonijeti izboru bosanske štokavštine kao baze općeg književnog jezika. (Gabrić-Bagarić 1984)

Orijentiramo li se isključivo na lingvistički aspekt, najznačajnije je razrješavanje dileme je li Crkva, predlažući *bosanski* kao opći književni jezik, imala na umu pismeni izraz, konkretnu pismenu jezičnu praksu bosanskih franjevaca ili koji od živih bosanskih govora.⁶ Nije sigurno da se preporučivao samo jedan govor kao baza. Teško je vjerovati da bi crkveni poglavari uspjeli iz sveukupnosti govora na bosanskom području izdvojiti jedan govor, a na osnovi podataka kojima se raspolaže, izgleda da takvi pokušaji ni ideje nisu ni postojale. Ostaje onda kao jedino objašnjenje činjenica da su tadašnji crkveni poglavari pod bosanskim govorom razumjeli *bosanski pismeni jezik*, odnosno ono što bismo danas mogli nazvati književno–jezičnom manirom bosanske franjevačke literature. Naravno ovi zaključci vrijede i za sve prijedloge koji uključuju

⁶ Konglomerat govora koji postoji na bosanskom terenu teško da bi mogao biti baza jezičnom zajedništvu koje je zamišljala katolička crkva. (Gabrić-Bagarić 1984: 24)

dubrovački govor, gdje se također mislilo na dubrovačku književno–jezičnu maniru, a ne na kolokvijalni izraz. (Gabrić-Bagarić 1984)

U ovakvoj općoj kulturnoj klimi javlja se i rad Bartola Kašića. Njegovo prvo djelo *Institutionem linguae illyricae* izravno se uklapa u akcije Crkve što se tiče poučavanja svećenstva u ilirskom jeziku, s jedne strane, kao i na planu formiranja općeg književnog jezika, s druge strane. Njegova književna djelatnost pod okriljem Rima nerijetko će nastajati kao vid borbe papstva protiv krivovjера.⁷ Ako je njegov književni rad sasvim prožet tipičnim idejama protureformacije i sasvim u tom duhu, njegova nastojanja oko jezika izdvajaju ga iz mase protureformacijskih pisaca po posebnosti tih njegovih jezičnih nastojanja. (Gabrić-Bagarić 1984: 24)

1.4. Bibliografija Bartola Kašića

Govorimo li o Kašićevoj produkciji, valja istaknuti kako se bibliografije njegovih djela međusobno razlikuju. Kašić je u predgovoru *Ritualu rimskom* 1636. sam nabrojio svojih 17 djela⁸ od kojih je 12 već bilo tiskano: *Ritual rimski*, *Biblija*, *Vangelistar*, *Kalendar*, *Red od mise*, *Institutionem linguae illyricae libri duo*, *Nauk krstjanski*, *Pjesni duhovne od pohvala božijeh*, *Istoria loretana*, *Život gospodina našega Isukarsta*, *Priblažena Djevica Bogorodica Marija*, *Perivoj od djevstva*, *Život sv. Ignacija*, *Život sv. Frančeska Saveria*, *Zarcalo nauka krstjanskoga*, *Zarcalo malo*, *Način od molitve te Imne*. (Horvat 2004: 41)

Kao Kašićev prvi bibliograf Girolamo Nappi,⁹ dugogodišnji duhovnik rimskog sjemeništa, u svojoj knjizi *Annali del Seminario Romano* ovom popisu

⁷ Nastojat će poučiti puk, neuko svećenstvo i redovnice kršćanskom nauku i na taj će način Kašić biti realizator rimskih ideja, no funkciju običnog izvršitelja prerast će svojom samovoljnošću koja se ogleda u naporima da stvori književnu koine i da ju dosljedno i stvaralački primjenjuje u svom književnom radu. (Horvat 2006: 276)

⁸ U današnjoj je znanstvenoj zajednici prihvaćeno da je Bartol Kašić za života objavio 19 djela.

⁹ Otac Girolamo Nappi (1584.-1648.) do svoje smrti obavlja dužnost duhovnika u rimskom sjemeništu. U svojim spisima prikazao je sve gojence te ustanove, uključujući i Kašića. U istima navodi kako je popis Kašićevih djela dobio od njega samog 1647. godine.

dodaje i prijevod psalama *Salmi Cinquanta (Pjesni pedeset)* te prijevod *Naslidovanja Isukarsta* Tome Kempenca. (Horvat 2004: 43) Ta dva djela, uz prethodno nabrojanih 17, čine ukupan opus od 19 djela koje je Kašić objavio sam.

Ostatak njegova opusa čine njegova posmrtno objavljena djela, točnije njih 12 od kojih su značajnija *Hrvatsko-talijanski rječnik*, Kašićevi *Memorijali Papi i kardinalima* te *Sveta Venefrida*. Kad se uzmu u obzir sva Kašićeva djela, 19 djela koja je objavio Kašić te 12 djela koja su objavili drugi, čine ukupan zbroj od 21 većih ili manjih sačuvanih djela. Prema Nappijevu popisu postojala su i 4 zagubljena rukopisna djela: *Sermoni brevi sopra tutti gl'evangeli domenicali*, *Paradisus de virtutibus animae*, *Dialoghi illirici del purgatorio, del paradiso, e del inferno* te *Colloquia septem sultani Solimani de cognoscenda vera Dei fide in lingua illirica*. (Horvat 2004: 49)

2. Pojam standardizacije

2.1. Standard/ standardizacija

Pojam koji se engleski označuje izrazom *standard language*, u slavenskim se jezicima naziva različitim terminima, a u hrvatskom često *književni jezik*. U novije se doba¹⁰ upotrebljava termin standardni jezik koji Dalibor Brozović definira kao „autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije“ (Brozović 1970: 127).

Analogno tom pojmu, javio se i pojam standardizacije kao pojam koji označava proces koji ima standardni jezik kao rezultat procesa. Pritom naglasak

¹⁰ Pod pojmom novije doba se, prema Branki Tafri (2011), u prvom redu misli na razdoblje nakon 1970. godine kada je Dalibor Brozović, objavljivanjem svoje knjige *Standardni jezik*, utemeljio standardologiju kao posebnu jezikoslovnu disciplinu unutar kroatistike.

jest na tome kako standardizacija nije konačno jezično stanje već kontinuirani proces. Kao i kod svakog procesa, bitno je odrediti njegov početak. Govorimo li o hrvatskom jeziku, početak se najčešće smještao u razdoblje hrvatskog narodnog preporoda (prva polovica 19. stoljeća). Riječ je o zabludi koja je postojala se do pomicanja granice na 18. stoljeće, a za to su u prvom redu zaslužni Dalibor Brozović i Radoslav Katičić. Kasnije će Stjepan Babić (1994.) tu granicu pomaknuti na 17. stoljeće, a jezikoslovci poput Marija Grčevića (2008.) i na 15. stoljeće.

Brozović tvrdi da „prihvatimo li tezu da je standardni jezik u Hrvata nastao u tridesetim godinama 19. stoljeća /.../, onda je očito da time automatski tvrdimo kako ga prije toga doba nije bilo“. (Brozović 1970: 130) Naprotiv, „egzistencija jednog standardnog jezika računa se otkada on postoji kao pismeni jezik, sa svojom današnjom supstancijom i strukturom, uz evolucioni razvoj i otkada se u njemu izgrađuje iznadregionalna norma.“ (Brozović 1970: 25) Krajnji (vjerojatni) cilj svake standardizacije uspostava je standardnog jezika kao apstraktno stabilnog sustava (u skladu s prominentnim učenjima praške lingvističke škole¹¹). Riječ je o procesu koji „prolazi kroz različite etape, započinje jezikom pismenosti, a na njegovu je kraju, očekivano, oblikovanje polifunkcionalnoga standardnog jezika.“ (Brozović 1970: 27) Zanemarujući pojam hrvatskog jezičnog kontinuuma, mnogi će hrvatski jezikoslovci tako nehotice dokidati razliku između pojma standardnoga jezika i pojma standardizacije, što će kasnije biti ključno za periodizaciju hrvatske jezične povijesti.¹²

Branka Tafra (2011) standardizaciju definira kao proces koji podrazumijeva izgradnju jezične norme i pritom smatra kako su za povijest hrvatske jezične norme važna 3 uvjeta:

¹¹ Praška lingvistička škola svoju metodologiju zasniva na tezi kako je jezik sustav koji ima svoju funkciju i svrhu tj. izražavanje i komunikaciju, pa prema tome i sredstva primjerena takvoj svrsi.

¹² Pritom se ponajprije misli na razlike među periodizacijama Dalibora Brozovića i Branke Tafre, o čemu će biti riječ u daljnjem tekstu.

- izbor i prihvaćanje (novo)štokavštine kao dijalektne osnovice općega jezika;
- postojanje normativnih odredaba u gramatikama i rječnicima od njihovih prvih izdanja;
- neprekinutost normnih obilježja koja su specifična upravo za hrvatski standardni jezik.

Autorica tvrdi kako je prvi uvjet zadovoljen kod Bartola Kašića, a drugi i treći kao stalnice se protežu do danas (Tafra 2011: 42). Tafra postavlja pitanje kada možemo govoriti o hrvatskom standardnom jeziku, a kada o hrvatskom književnom jeziku. Zaključuje da o hrvatskom književnom jeziku treba govoriti u povijesnom kontekstu, ali i danas kad je riječ o gradišćanskom, o kajkavskom, o čakavskom, pa i o štokavskom književnom stvaralaštvu, a termin književnog jezika treba zamijeniti terminom standardni jezik kada je riječ o jeziku javne komunikacije. (Tafra 2011: 43)

2.2. Sociolingvistički pristup standardizaciji

Sociolingvistika kao grana procesu standardizacije pristupa sa suvremenijeg stajališta. Vladimir Horvat tako rezimira zaključke američkih sociolingvista i iznosi njihovu shemu standardizacije koja se sastoji od 10 faza. Prije razrade svih faza Horvat ističe kako „jezik koji je prošao prve četiri faze, i koji se upotrebljava u različitim uporabnim sferama, a uz to mu se ranije ili kasnije dodijeli i službeni status standardnog jezika, već tada preuzima tu funkciju“ (Horvat 2004: 285).

Kao prva etapa potpunog procesa standardizacije izdvaja se *selekcija*, odabir idioma na kojem će se zasnivati određeni standardni jezik. Nakon toga slijedi *deskripcija*, lingvistički opis prethodno odabranog idioma. Treća je faza

kodifikacija, „stvaranje eksplicitnog popisa jezičnih jedinica i propisa o njihovim odnosima, uz prihvaćanje nekih, a odbacivanje drugih od opisanih oblika, te stvaranje nekih novih“ (Horvat 2004: 286). Kodificirani idiom potom podliježe fazi *elaboracije* u kojoj je on napokon osposobljen za različite funkcije u javnoj komunikaciji. Peta faza je *akceptacija*, odnosno „službeno prihvaćanje idioma kao sredstvo u javnoj komunikaciji tj. u najrazličitijim životnim prilikama i potrebama“ (Horvat 2006: 306), a nakon toga slijedi *implementacija* koja označava ugrađivanje prethodnog prihvaćanja u svijest govornika, sa svim posljedicama za njegov socijalni i komunikacijski status koje proizlaze iz takva ugrađivanja. Sedma faza procesa standardizacije je *ekspanzija* kao „širenje upotrebe standarda i svijesti o njemu među sve slojeve govornika“ (Horvat 2006: 306). *Kultivacija* je faza u kojoj će doći do njegovanja, razvijanja i podržavanja eksplicitne norme, a u fazi *evaluacije* dolazi do vrednovanja njezine efikasnosti i funkcionalnosti. Posljednja je faza standardizacije *rekonstrukcija*, prerađivanje standarda u skladu s novonastalim potrebama društva.

Navedene će faze Horvat naknadno podvrgnuti pomnijoj analizi kako bi ustanovio koju je ulogu imao Bartol Kašić u pojedinim fazama u procesu standardizacije hrvatskoga jezika.

2.3. Periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga/standardnoga jezika

U svojoj knjizi *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika* (2008.) Dalibor Brozović terminom *hrvatski književni jezik* obuhvaća pismene jezike i standardni jezik u Hrvata i njegovu povijest kao takvu dijeli na šest razdoblja, a neka razdoblja i na više faza. Pritom naglašava kako se „u prošlosti na tu povijest gledalo idealistički jednostrano kao na smjenu dvaju velikih, monolitnih i nepovezanih vremenskih cjelina: jedna do hrvatskoga narodnog

preporoda i druga nakon preporoda, idealizirana i uljepšana“ (Brozović 2008: 33). Brozović je 1978. godine objavio svoju razredbu povijesti hrvatskoga književnoga jezika na šest razdoblja, a ista periodizacija staje u drugoj polovici 20. stoljeća. U Brozovićevoj periodizaciji najvažniju graničnu točku ne predstavlja hrvatski narodni preporod, već polovica 18. stoljeća kao razmeđe između tzv. *predstandardnih razdoblja* i *razdoblja izgradnje jezičnog standarda*.

Brozović (2008: 32-36) nudi podjelu na dva razdoblja (predstandardno razdoblje i razdoblje razvoja hrvatskog jezičnog standarda), a svako se razdoblje dalje dijeli na tri podrazdoblja. U svakom ćemo podrazdoblju navesti osnovne značajke koje Brozović ističe:¹³

a) Predstandardno razdoblje:

1. razdoblje - srednjovjekovna pismenost, razvoj od prihvaćanja glagoljice u 9/10. stoljeću pa sve do konca 15. stoljeća, prevlast čakavštine u pismenosti i jak utjecaj hrvatskokrkvenoslavenskog jezika.

2. razdoblje - nastanak i razvoj pokrajinskih književnosti i njihovih dijalekatnih jezičnih izraza u 16. stoljeću, ravnoteža čakavskog, štokavskog i kajkavskog narječja u pismenosti, nastanak dvaju hrvatskih teritorijalnih kompleksa: sjeverozapadnoga (sjevernočakavsko-kajkavskog) i jugoistočnoga (južnočakavsko-štokavskog), formiranje nekoliko hrvatskih pokrajinskih pismenih jezika i pokrajinskih književnosti.

3. razdoblje - evolucija i umnažanje broja hrvatskih pokrajinskih književnosti i pokrajinskih pismenih jezika u 17. stoljeću i u prvoj polovici 18. stoljeća, prevlast štokavštine u jugoistočnom hrvatskom kompleksu i nazadovanje čakavštine i zapadne ćirilice.

b) Razdoblje razvoja jezičnog standarda

¹³ Za detaljnu analizu Brozovićeve razdiobe usp. Brozović 2008

4. razdoblje - ikavska i ijekavska novoštokavština kao jedini pismeni jezik na jugoistočnom kompleksu u 2. polovici 18. stoljeća i u prvim desetljećima 19. stoljeća, počeci standardizacije u tom jeziku i jačanje njegova utjecaja na sjeverozapadni kompleks, širenje funkcionalnoga potencijala i polivalentnosti obaju hrvatskih nadregionalnih pisмениh jezika u procesu standardizacije.

5. razdoblje - hrvatski narodni preporod i razvoj do konca 19. stoljeća, priključenje sjeverozapadnoga kompleksa jugoistočnomu, napredak novoštokavskog standarda kao jedinoga hrvatskoga standardnog jezika, općehrvatska grafijska reforma, borba raznih koncepcija o optimalnom tipu standardne novoštokavštine, pobjeda fonološkog pravopisa na razmeđu 19. i 20. stoljeća.

6. razdoblje - razvoj u 20. stoljeću: konsolidacija standarda, prevladavanje shvaćanja o potrebi stabilne hrvatske novoštokavske norme sredinom šezdesetih godina novočakavska i novokajkavska beletristike na početku stoljeća i njihov stalan razvoj.

U kroatistici je donedavno prevladavala upravo ova periodizacija. Neki kroatisti¹⁴ dovodili su u pitanje vrijeme početka standardizacije hrvatskoga jezika, ali ne i Brozovićevo određivanje broja razdoblja, faza i obilježja svakoga pojedinog razdoblja ili faze. Međutim 2011. godine Branka Tafra i Petra Košutar u svojoj studiji *Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika*¹⁵ preispituju standardološke i terminološke dvojbe u kroatistici i periodizacijske kriterije te predlažu novu periodizaciju povijesti hrvatskoga književnoga jezika.

Branka Tafra i Petra Košutar (2011: 198) stavljaju naglasak na terminološku problematiku kod Brozovićeve periodizacije, odnosno na podjelu na predstandardna razdoblja i razdoblja razvoja jezičnoga standarda. Prema

¹⁴ Marko Samardžija (1997.) dijeli 20. stoljeće na pet dionica ili pet razdoblja. I. od 1901. do 1918, II. od 1918. do 1941, III. od 10. travnja 1941. do svibnja 1945, IV. od svibnja 1945. do proljeća 1990, V. od 1990. do danas.

¹⁵ Studija je objavljena u časopisu *Filologija* (knjiga 57.) 2011. godine.

autoricama, ako su prva tri razdoblja predstandardna, nameće se zaključak da su druga tri standardna, a Brozović ih tako ne naziva. Njegov termin nije jednoznačan jer *razvoj jezičnoga standarda* može označivati proces njegova nastajanja, standardizaciju, ali i njegovo postojanje i daljnji razvoj s obzirom na to da je standardni jezik dinamična kategorija. Treba, dakle govoriti o *predstandardizacijskom* i *standardizacijskom* razdoblju.¹⁶ Potreban je, dakle, jednoznačan odgovor jer nikako nije isto je li polovica 18. stoljeća početak standardizacije ili prvo razdoblje standardnog jezika. Autorice predlažu novu periodizaciju koja se dijeli na sedam razdoblja i pritom ističu kako je u hrvatskom slučaju riječ o neprekinutom razvoju bez revolucionarnih prekida i zaokreta te da su samo radi preglednosti taj put slijedili po stoljećima, označujući svako najvažnijim obilježjem toga razvoja:

1. Od prvih pisanih spomenika do kraja 15. stoljeća – postavljeni kameni temeljci hrvatske književnojezične pismenosti.
2. 16. stoljeće – zrelo književno doba, prisutan pluralizam književnih jezika, protestantski pokušaj stvaranja općeg jezika.
3. 17. stoljeće – početci hrvatskoga jezikoslovlja i počeci normiranja, a s njim i počeci standardizacije hrvatskoga jezika.
4. 18. stoljeće – širenje polifunkcionalnosti književnoga štokavskoga i kajkavskoga jezika i normiranje pravopisa.
5. 19. stoljeće – vrijeme kodifikacije.
6. 20. stoljeće – stoljeće konvergencije i divergencije .

¹⁶ Iz te i takve podjele dalo bi se iščitati da su predstandardna razdoblja zapravo književnojezična, a ona druga tri označena kao razvoj jezičnoga standarda odnosila bi se na povijest standardnoga jezika, pogotovo ako se Brozovićeva formulacija razvoj jezičnoga standarda shvati kao postojanje standardnoga jezika koji se razvija s obzirom na to da je on kao dinamična kategorija s vremenom podložan razvoju i promjenama, a ne shvati kao proces nastajanja standardnoga jezika, kao standardizacija, dakle standardni jezik u nastajanju.

7. Na razmeđi tisućljeća – vrijeme samostalnosti i globalizacije hrvatskog književnog jezika.

Kao glavnu nedosljednost svoje periodizacije autorice ističu kako je srednjovjekovlje uzeto kao jedno razdoblje iako obuhvaća nekoliko stoljeća, a obrazlažu ju činjenicom kako je detaljnu periodizaciju dao Hercigonja u svojoj knjizi *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*.¹⁷

U šesnaestom stoljeću „hrvatsku jezičnu povijest obilježava dijalektna raznolikosti i raznolikost književnih stilizacija na sva tri narječja, ali i pokušaj da se stvori naddijalektni kulturni idiom“ (Taфра – Košutar 2011: 199). U sedamnaestom su stoljeću pisci postali svjesni dijalektne raznolikosti i štokavske teritorijalne proširenosti. Polovica osamnaestog stoljeća u mnogih je europskih naroda, pa i slavenskih, razdoblje kada dolazi do osamostaljivanja nacija i kada se mnogi jezici u Europi počinju standardizirati kao općenacionalni, pa je i to važan razlog zašto je ona i Brozoviću glavna razdjelnica u njegovoj periodizaciji. Činjenica je da se kajkavski književni jezik počinje tada standardizirati jer dobiva uz dva velika rječnika, Belostenčev¹⁸ i Jambrešićev¹⁹, i svoje prve gramatike²⁰, ali štokavski pritom samo širi svoju polifunkcionalnost i nadregionalnost. „Devetnaesto će stoljeće donijeti sa sobom kodifikaciju već izgrađenog jezika i

¹⁷ Eduard Hercigonja (2006: 19) hrvatsku srednjovjekovnu književnost dijeli na tri razdoblja. Prvo razdoblje naziva „Na vrelima crkvenoslavenske baštine“ i ono traje do kraja 14. stoljeća. Drugo razdoblje je razdoblje „Doba pune zrelosti“ do 1508. godine, a posljednje je „Kasni odjeci“ kao produžetak stilsko-tematske i žanrovske strukture srednjega vijeka. Riječ je o periodizaciji koja hrvatsko srednjovjekovlje sagledava u cjelini, i to u njezinom organskom razvitku, kao i prema književnopovijesnim osobinama samih djela.

¹⁸ Ivan Belostenec (1594. – 1675.) bio je hrvatski redovnik pavlin, kajkavski pisac i leksikograf koji gotovo čitav život djeluje u Lepoglavi. Dvojezični latinsko-hrvatski rječnik *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium (Gazofilacij ili riznica latinsko-hrvatskih riječi)* objavljen 1740. godine najvažnije je Belostenčevo djelo. To je prvi rječnik koji obuhvaća sva tri hrvatska narječja. Njegov leksički sastav u prvom je redu kajkavski, ali ima i čakavizama i štokavizama.

¹⁹ Andrija Jambrešić (1706. – 1758.) hrvatski je leksikograf i isusovac koji djeluje u Varaždinu. U suautorstvu s Franjom Sušnikom 1742. godine objavljuje veliki četverojezični rječnik *Latinski rječnik s obilatim tumačenjem na ilirskom, njemačkom i madžarskom*. Osim samog četverojezičnika rječnik sadrži i predgovor, popis hrvatskih riječi s uputnicom na latinske natuknice, mali rječnik latinskih naziva ustrojen po pojmovnim gnijezdima, nazivlje bilja, rimski kalendar, tablicu arapskih i rimskih brojk. Uz osnovni leksik tadašnjega kajkavskog književnog jezika, u rječniku ima štokavizama i čakavizama.

²⁰ Ivan Vitković (*Gründe der Croatischen Sprache zum Nutzen der deutschen Jugend verfasst*, 1779); Ignacij Szent-Mártony (*Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsche*, 1783); Franz Kornig (*Kroatische Sprachlehre*, 1795.)

još više proširiti njegovu upotrebu, a na kraju i stabilizaciju norme“ (Tafra – Košutar 2011: 199). Dvadeseto je stoljeće vrijeme u kojem će doći do naizmjeničnog primicanja i odmicanja od srpskoga jezika, vrijeme negiranja hrvatskoga jezika, ali i vrijeme priznavanja njegove posebnosti bilo kao varijante bilo kao jezika. Jezik oblikovan u prethodnim stoljećima napokon postaje suveren i kao takav ulazi u proces globalizacije.

3. Kašićeva djela i jezik u kontekstu standardizacije hrvatskog jezika

3.1. *Ritual rimski* kao važna sastavnica Kašićeva jezikoslovnog djelovanja

Kašić je prijevod *Rituala rimskog* dovršio 15. VIII. 1636., ali je kao i u slučaju *Biblije*²¹ imao neprilike s tiskanjem. Da su neki doista htjeli spriječiti i tiskanje *Rituala* doznajemo iz pisma Jakova Mikalje. „On piše Ingoliju 25. VIII. 1638. da žali Kašića što se namučio da prevede Ritual, a onda mu ga nisu htjeli tiskati jer je to dubrovački, a ne bosanski govor.“ (Vončina 1999: 7) Ti koji prigovaraju, sami ne znaju bosanski, a zbog istog su razloga, žali se dalje Mikalja, spriječili i dovršenje tiskanja njegove gramatike. (Vončina 1999: 8) Kašić je za tiskanje prijevoda *Rituala* morao čekati čak četiri godine.

Ritual rimski tiskan je 1640. godine u formatu male četvrtine (22x16cm) i ima ukupno 556 izvornih stranica. Na početku, nakon latinskog naslova, donosi Kašić dvije latinske posvete papi Urbanu VIII. Prva je u prozi, naslovljena *Urbano VIII... Bartholomaeus Cassius Dalmata...* U njoj Kašić zahvaljuje papi što

²¹ Kada je Kašić najprije 1631. godine dovršio *Novi zavjet*, prijevod je poslan u Rim te je sastavljena četveročlana jezična komisija koja je trebala provjeriti ima li u izrazima nešto protiv vjere i morala. Dva su člana izdali zabranu tiskanja pod obrazloženjem kako to „nije ni pismo sv. Jeronima ni sv. Ćirila“ (Horvat 2006: 46). Kad je 1636. Kašić dovršio prijevod čitave *Biblije*, ti isti članovi komisije usmjerili su prijevod na Sv. oficij da on odluči o njegovoj sudbini. Odluka je glasila kako „Nije prikladno da se tiska prijevod Svetog pisma na novom jeziku i latinskim slovima“ (Horvat 2006: 47). Prijevod je tiskan tek 1999. u Paderbornu.

je, zbog dobra svećenika i vjernika, Hrvatima dopustio povlasticu da se čitav latinski Ritual prevede na općenitiji živi hrvatski narodni govor i tako za sve postane bogata riznica. (Horvat 2006: 300) Zatim svoj trud Kašić posvećuje papi i povezuje pčele, koje se nalaze u grbu obitelji Barberini iz koje potječe papa, s medom koji simbolički označava prijevod Rituala. Na kraju moli da dopusti i tiskanje prijevoda Novoga zavjeta. Druga latinska posveta ima naslov *De Sacra Scriptura*, a sastoji se od triju elegijskih distiha. Kašić je 1636. već dovršio i čitav hrvatski prijevod *Biblije*. Stoga se vraća istoj usporedbi s pčelom i medom, samo sada med simbolizira prijevod čitave *Biblije*. (Horvat 1998: 27)

Slijedi hrvatski naslov *Ritual rimski istomačen slovinski po Bartolomeu Kašiću...* Nakon toga dolaze dva odobrenja za tiskanje na latinskom iz 1637., koja su dali isusovački general Mutius Vitellescus i Franjo Manola, doktor obaju prava i kanonik sv. Jeronima. Slijedi prijevod pisma pape Pavla V. o obnovi *Rituala*, a dva lista dalje nalazi se zanimljiv Kašićev predgovor *Blagomu i milomu štiocu*. U njemu Kašić najprije opravdava svoj izbor *bosanskog govora*, ali poštuje i druge: „Jer ako on napiše bosanski „pošao sam“, ne brani Dalmatinu našem da čita po svome „poslal sam“ ni Dubrovčaninu da ne rekne „poslo sam“. (Horvat 2006: 301)

Kašić zatim naglašava da je preveo čitavu *Bibliju* i *Lekcionar* pa potiče misnike da mole biskupe da pišu Sv. Ocu i kardinalima Propagande i pismeno traže u Rimu da se tiska Sveto pismo. Zatim govori o načinu pisanja naših glasova latinskim slovima i nabraja važnije hrvatske pisce koji su pisali latinicom, počevši od Marulića pa do Bandulavića. (Vončina 1999: 9)

Slijedi sadržaj *Obrednika* i abecedni popis psalama. Zanimljivo je uočiti da Kašić najprije donosi stare hrvatske nazive mjeseci koje i mi danas upotrebljavamo: „sičanj, veljača, ožujak, travanj, svibanj, lipanj, srpanj, kolovoz, rujanj, listopad, studeni, prosinac“. (Babić 1994: 98)

Nakon toga dolazi *Spovidanje prave vire koje se ima činiti Slovinski od stočnih kršćana*, koje je u hrvatskom prijevodu Kašić objavio čak dvije godine prije latinskog službenog izdanja. Tek tada dolazi sam obrednik *Ritual rimski* i njegova paginacija. U *Ritualu* su posebno uočljivi brojni notni zapisi. Glazbeni dijelovi obuhvaćaju oficij za pokojne, razne procesije i blagoslov vode. Na četirima se posljednjim stranicama *Rituala*, 447 – 450, nalaze ispravci. Kašić kaže na kraju čitatelju da ga ne mora čuditi što ih je toliko puno jer slagari nisu znali „našega jezika“ pa se Kašić namučio ispravljajući. (Horvat 2006: 301)

Tajna uspjeha Kašićeva *Rituala rimskog* jesu dobra jezikoslovna rješenja kojima je zapravo anticipirao načela suvremene sociolingvistike. Ukratko ih Vladimir Horvat (2006: 302) iznosi na sljedeći način:

- Kašić je bio za narodni govor u književnosti i u liturgiji.
- Premda je sam bio čakavac, za književni je jezik odabrao najrašireniji, štokavski govor.
- Za taj govor našao je praktičnu latiničku grafiju, tako da svakom fonemu odgovara jedan grafem, po mogućnosti jednoslovni, a prema tiskarskim potrebama i dvoslov i troslov.
- Bitno mu je bilo da se svaki takav jasno određeni grafem uvijek čita na isti način, u bilo kojoj poziciji se našao, ispred ili iza samoglasnika. Stoga on u predgovoru *Rituala rimskog* piše : „Namislih bo, da će biti lasno pročititi ona pisma, u kojih bude imati svako slovo svuda jedno vazda samo glasenje, a ne sad jedno sadli drugo. Odučih dakle u Gramatici...“ (Horvat 2006: 303)

Posebnu pažnju *Ritualu rimskom* dao je Stjepan Babić koji svoju studiju naziva *Jezik „Rituala rimskog“ – važna sastavnica u razvoju hrvatskoga književnog jezika* (1994.). Ističe da je Kašićev prijevod *Rituala* uključivanje u međunarodnu civilizaciju i da je to proširenje područja uporabe hrvatskoga književnog jezika. To proširenje znači proširenje u vremenskom i prostornom

smislu. „Budući da Kašić ne prevodi na čakavski nego na štokavski, na tip književnog jezika koji postaje dominantan, to znači veliko proširenje štokavskoga tipa književnoga jezika u prostornome smislu jer se *Ritual rimski* upotrebljavao gotovo na cijelom području Katoličke crkve u Hrvata, s nekim ograničenjima na sjeverozapadnom dijelu.“ (Babić 1994: 96) Drugo, upotreba Kašićeva *Rituala rimskog* znači proširenje i u vremenskom smislu jer se upotrebljavao preko dva i pol stoljeća, točnije 289 godina, do izlaska *Rimskog obrednika* iz 1929. godine. (Babić 1994: 97) Babić zaključuje kako se već samim čitanjem Kašićeva teksta osjeća velika bliskost s današnjim našim književnim jezikom. Zatim uspoređuje pojedine molitve, npr. *Očenaš* u *Rječniku* Fausta Vrančića, u Kašićevu *Ritualu* 1640. godine i u kasnijim izdanjima, do najnovijih, i ustanovljuje gotovo potpunu identičnost teksta. Spontano normiranje književnog jezika dugom upotrebom, dakle, posve je jasno. (Babić 1994)

Isticanjem značaja *Rituala rimskog* za razvoj hrvatskoga književnog jezika Babić zapravo poriče teze kako kod standardizacije hrvatskoga jezika postoje stroge granice koje su se prije smještale u 19. stoljeće, a Brozović je granicu pomaknuo do Kačića i Reljkovića (18. stoljeće). Prema Babiću, „*Ritual rimski* pokazuje da na razvojnom putu hrvatskoga književnog jezika nema lomova, nema usjeka, nego da je taj put cjelovit bar 350 godina i da se stoga granica te cjeline mora pomaći bar na prvu polovicu 17. stoljeća“ (Babić 1994: 100).

3.2. Kašićeva Gramatika kao početak jezičnoga normiranja

Kašićeva gramatika *Institutionem linguae illyricae* u kontekstu hrvatskih jezičnih priručnika ne promatra se samo kao prva gramatika hrvatskoga jezika, već i kao začetak hrvatske jezične norme. Kašić je uz izbor dijalektne osnove za književni jezik, uz opis njegova gramatičkoga ustrojstva dao temelje za kodifikaciju jezične norme. (Tafra 2012: 14)

Branka Tafra (2012: 15) postavlja pitanje može li se postojanje sinonimnih gramatičkih nizova u kojima su čakavski i štokavski oblici ili noviji i stariji štokavski oblici proglasiti jezičnom normom kada se zna da je normiranje upravo izbor među postojećim mogućnostima. Dva su glavna argumenta da je u *Gramatici* je riječ o jezičnom normiranju. Prvi je što je gramatička i leksička sinonimija obilježila cijelu povijest hrvatskoga književnoga jezika, pa je kao stalnica postala normom, a drugi je što i danas postoje, doduše drugoga porijekla, ali postoje sinonimni oblici, npr. D. jd. *snagi/snazi*, G. mn. *naranača, naranča, naranči*, aorist *htjedoh/htjeh/hotjeh* itd. (Tafra 2012: 15) Autorica na kraju zaključuje da je, kao i u drugih, i u Kašića organska osnova bila jednostavno šira nego što ju mi danas shvaćamo. Ipak, na više mjesta pokazuje da u dotadašnjoj književnoj praksi postoji neki uzus, pa on od nekoliko mogućnosti radi izbor, zapravo normira.

Govoreći o Kašićevoj *gramatici*, treba napomenuti i raspravu koja se vodila oko njezina naslova. Izvorni naslov *Institutionem linguae illyricae* znači *Osnove hrvatskoga jezika*. Sam naziv Iliri nekoć se odnosio na razna stara plemena koja su nastanjivala pokrajine Balkana. (Horvat 2006: 41) Pokrajina je i pod rimskom vlašću od rimskom vlašću zadržala staro ime Illyria. Pod hrvatskom vlašću zadržalo se isto ime, pa su i Francuzi stvorili Ilirske provincije. Pridjev *ilirski* osobito je značajan za vrijeme hrvatskog narodnog preporoda koji već 1836. godine uzima raširenije ilirsko ime pa ilirci do 1843. nastupaju kao *ilirski pokret*. Tada to ime vlastima postaje politički sumnjivo pa su ga zabranile. Od tada ilirsko ime počinje iščezavati i ponovno je prevladalo hrvatsko ime.²² Stoga Kašićev

²² Kristian Novak (2012: 91-94) govori kako se ilirsko ime uglavnom nije koristilo među narodom, ali u književnosti i u administraciji se počelo rabiti već od sredine 15. stoljeća. Humanisti u Dalmaciji u 16. i 17. stoljeću ilirsko su ime koristili radi legitimiranja hrvatskoga stanovništva kao punopravnog baštinika antičke prošlosti. U austrijskom administrativnom diskursu od kraja 18. stoljeća to se ime koristi za Srbe doseljene s Balkana, Novi poticaj tom imenu dao je Napoleon koji je zauzete krajeve Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nazvao ilirskim imenom. U znanosti se gotovo do sredine 19. stoljeća održalo uvjerenje da je ilirsko ime sinonim za dio južnoslavenskog teritorija koji je bio naseljen pretežito Slovencima i Hrvatima. Što se tiče jezika, stoljetni odvojeni razvoj hrvatskih zemalja urodio je vrlo jakim pokrajinskim partikularizmom, koji do tada još nije pogodovao tome da se hrvatskom imenu prizna prvenstvo nacionalnog imena, pa se ono poistovjećivalo s pokrajinskim imenom kajkavskih Hrvata – zato se *lingua croata* razlikovala od *linguae illyricae*.

naslov danas treba prevesti *Osnove hrvatskoga jezika*, a nipošto ilirskog ili dalmatinskog. (Horvat 2006: 42) Također, ispod naslova gramatike Kašić dodaje: *Authore Bartholomaeo Cassio Curictensi, Societatis Jesu*. Valentin Putanec objašnjava kako je stari naziv za Pag bio Curicta Vetus, pa kad Kašić sebe naziva Curictensis, to znači da je on Pažanin. (Putanec 1994: 47)

Kašićev Predgovor upućen je „ad illyricae linguae Studioso“, što znači „studentima hrvatskog jezika“. A to su bili studenti Akademije hrvatskog jezika na Rimskom kolegiju. Iz tih je činjenica također jasno da je Kašićeva *Gramatika* bila prvi sveučilišni priručnik hrvatskoga jezika, a Bartol Kašić prvi lektor hrvatskog jezika. (Horvat 2006: 44)

Među jezikoslovcima česte su i rasprave koliko je zapravo trajalo sastavljanje Kašićeve *Gramatike*. Prije svega treba istaknuti kako pri sastavljanju Kašić koristi svoje poznavanje latinskih i grčkih gramatika. Upravo na temelju njih najprije sastavlja svojevrсни nacrt i raspored poglavlja gramatike, a pretpostavlja se da nakon toga tjedno na predavanju studentima Akademije obrađuje po jednu temu. Nakon otprilike četiri godine intenzivnog poučavanja i marljivog pisanja gramatika je bila dovršena. (Horvat 2006: 40) Pretpostavlja se da je izvorna *Gramatika* sadržavala dodatak rječnika i konverzacijskog priručnika, ali kad je rukopis sa svim tim sadržajem predan tiskari, cijena je bila toliko visoka da su poglavari zamolili Bartola da izostavi sve osim same gramatike, koja je bila na taj način tiskana u Rimu 1604. (Sršan 1999: 37) Ta se građa sve do objavljivanja *Hrvatsko-talijanskog rječnika* smatrala izgubljenom.

Branka Tafra u svojoj knjizi *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja* Kašićevu gramatiku stavlja u kontekst nastajanja novijih hrvatskih gramatika i tako daje njen pregled modela gramatičkoga opisa, prikaz slovopisa i pravopisa, fonološkog, morfološkog i sintaktičkog opisa.

Govoreći o modelu gramatičkoga opisa, Tafra tvrdi kako je u hrvatskoj gramatici općenito ostao jak utjecaj latinske gramatike. Tako je preko Kašića ušao ustaljen raspored građe, većina gramatičkih kategorija, ponekad i onih koje hrvatski nema²³, kao i podjela riječi na osam vrsta. (Tafra 2012: 16) Tako se održalo i kod Starčevića, Mažuranića, Vebera, ali i u ostalih.

Što se tiče slovopisa i pravopisa, značajno je Kašićevo pisanje udvojenih samoglasnika za označavanje dugoga sloga i udvojenih suglasnika za označavanje kratkoga sloga.²⁴ Također, Kašićevo načelo da jedan grafem treba uvijek obilježavati samo jedan fonem bit će uzorom drugim usustavljivačima hrvatskoga latiničnoga slovopisa. Izmiješanost fonološkoga i morfonološkoga načela prisutna je kod Kašića, a može se reći i da je obilježila čitavu povijest hrvatskoga pravopisa. (Tafra 2012: 17)

Fonemski je inventar u Kašića štokavski. Kašićev je govor ikavsko-ekavski, ali Kašić izabire najprošireniji, ikavski, i time osnažuje ikavski krak književnoga jezika.

Kod morfološkog opisa, značajna je Kašićeva podjela imenica. Alvarezovoj trodiobi imenica na vlastite, opće i zbirne on dodaje i četvrtu skupinu: nepravilne i nejednake (imenice koje nemaju sve kategorije svojstvene toj vrsti riječi ili nemaju potpune paradigme neke od tih kategorija).²⁵ Za određivanje roda imenica Kašić je uveo pokaznu zamjenicu *ovaj, ova, ovo*. Najvidljiviji Kašićev trag u hrvatskoj gramatici uočava se po nejednakom broju padeža u jednini i množini i po preuzimanju ablativa iz latinskog.²⁶ U čakavskom je za jednosložne i neke dvosložne imenice karakteristična tzv. kratka množina, odnosno bez proširenja interfiksom *-ov-/-ev-*. Tako ćemo u Kašića naići na oblike poput *golubi* ili *vitri*, a

²³ Primjerice, u morfologiji glagola u opisu glagolskih načina Kašić po latinskom modelu dodaje konjunktiv i potencijal, a u morfologiji imenica ablativ.

²⁴ Udvajanje će samoglasnika i suglasnika, uz akcenatske znakove i slovo h, ostati sve do 19. stoljeća, odnosno do Šime Starčevića kao jedno od grafijskih sredstava za označavanje kvantitete.

²⁵ Adolfo Veber Tkalčević kasnije će u svojoj *Slovnici hrvatskoj* iz 1871. tu istu kategoriju nazvati *nepravilnicima*.

²⁶ Ablativ će se održati sve do 19. stoljeća, a tek će ilirski gramatičari učvrstiti opis sa sedam padeža u oba broja. (Tafra 2012: 19)

već kod Starčevića nalazimo dvojake oblike *knezi, knezovi*. (Tafra 2012: 18) Kašićevo normiranje neizjednačenih oblika za DLI mn. bit će jednim od najčvršćih normativnih morfoloških odredaba gotovo 300 godina. Osim što je uočio posebnosti hrvatskoga glagolskoga sustava, Kašić je pod utjecajem latinske gramatike u opis glagola uveo i neke kategorije koje hrvatski glagol nema. Taj će se utjecaj protezati sve do kraja 19. stoljeća, a najočitiiji je u višku oznaka za kategoriju načina. Među glagolske načine on tako ubraja indikativ, imperativ, konjunktiv, optativ, potencijal, a slično je i u ostalih gramatičara. (Tafra 2012: 19)

Tafra tvrdi kako je vrlo jak Kašićev utjecaj na sintaktičke opise u starijim hrvatskim gramatikama. Sam odjeljak o sintaksi u Kašića se sastoji od 13 pravila koja govore o slaganju, odnosno o dopunama uglavnom u sintagmama. Rečenica kao glavna sintaktička jedinica i sintaktičke kategorije naći će svoje mjesto tek u Babukićevoj *Ilirskoj slovnici* iz 1854. godine. (Tafra 2012: 21)

3.3. Slojevitost Kašićeva jezika

U svojem radu o jeziku Bartola Kašića Darija Gabrić-Bagarić zaključuje kako u Kašićevu jeziku možemo ustanoviti postojanje pet slojeva: sloja štokavskih osobina, sloj čakavskih osobina, sloj osobina čije se prisustvo može opravdati utjecajem latinskog i talijanskog jezika, sloj nastao pod utjecajem starije literarne tradicije te sloj artificijelnih tvorevina. (Gabrić-Bagarić 1984: 174)

Govorimo li o štokavskom utjecaju kod Kašića, to se prije svega odnosi na dvije literarne tradicije: dubrovačku, koja je već imala tradiciju i u 17. stoljeću sa Gundulićem ulazi u period svojevrzne zrelosti i bosansku literarnu tradiciju, koja je u tom periodu u nastajanju, ali je već dala određene stvaraoce poput franjevac

Bosne Srebrene Matije Divkovića²⁷ ili Ivana Bandulavića²⁸. Time je Kašić udovoljio zahtjevu svojih poglavara da piše općim jezikom čija je baza *bosanski govor*. Umjesto, dakle, da stvara ispočetka, on uzima već stvorene literarne izraze i njima počinje pisati. On izabire tradiciju koja ima izvjestan prestiž iako je teritorijalno dosta skućena. (Gabrić-Bagarić 1984: 175)

Raskid s materinjom čakavštinom nije mogao biti potpun ni apsolutno proveden, ali je bitno ustanoviti da je kod Kašića on sveden na najmanju mjeru. Kašić ne zapostavlja čakavsku literarnu tradiciju jer je veoma dugo ona predstavljala svojevršno jedinstvo sa dubrovačkom. Nije stoga čudo što Kašić zadržava neke čakavske elemente u svom izrazu, elemente koje preuzima od najeminentnijih čakavskih pisaca poput Marka Marulića, ali i iz materinjeg pašskog govora. (Gabrić-Bagarić 1984: 175)

Utjecaj talijanskog i latinskog jezika može se smatrati posebnim slojem s obzirom na to da je utjecaj ovih dvaju jezika najdirektnije vezan sa karakterom i tematikom njegovih djela: prijevodnih i kompiliranih. (Gabrić-Bagarić 1984: 176) No valja napomenuti kako se Kašićev postupak kad su u pitanju ovi jezici ne razlikuje mnogo od situacije u jeziku bosanskih franjevaca, odnosno i on pribjegava i leksičkim i sintaktičkim kalkovima, te doslovnom prevođenju i prenošenju nekih tipičnih talijanskih i latinskih konstrukcija. (Tafrá 2012: 15)

Četvrti sloj Kašićeva jezika obuhvaća utjecaj starije literarne tradicije tj. one protestantske, konkretno u sferi leksika. Kao pisac katolićke reakcije Kašić je morao znati nešto o načinima na koje su, na jezićnom planu izrićito, djelovali protestantski pisci, te je iz njihove pisane prakse iskoristio ono što je odgovaralo

²⁷ Matija Divković (1563. - 1631.) hrvatski je franjevac i vjerski pisac koji je smatran utemeljiteljem hrvatske književnosti u Bosni i Hercegovini. Djela su mu prijevodi, preradbe i kompilacije iz srednjovjekovne i poslijetridentske katolićke književnosti, a najznaćajnije je *Nauk krstjanski za narod slovinski* (1611.) pisano u duhu obnove Katolićke Crkve.

²⁸ Ivan Bandulavić (1591.- sredina 17. stoljeća) vjerski je pisac koji kao franjevac djeluje u Bosni. Objavio je djelo *Pištrole i Evandelja priko svega godišta novo istomaćena po razlogu Misala Dvora rimskoga* (1613), što je zapravo preraćeno i dopunjeno izdanje najstarijega latinićkoga hrvatskog lekcionara Bernardina Splićanina iz 1495. te prvo djelo bosanskoga franjevaćkog pisca tiskano na latinici.

njegovom cilju. (Švelec 1994: 52) Za razliku od protestanata Kašić nije težio hibridnom jeziku, ali im se sasvim približava uvođenjem kontaktnih sinonima, koji su kod njega, kao i kod protestanata, način da se prevladaju dijalekatske razlike na leksičkom nivou. (Gabrić-Bagarić 1984: 176)

Posljednji sloj prema Dariji Gabrić-Bagarić je sloj artificijelnih zahvata na svim nivoima, koji bi u fonetici bili predstavljeni ijekaviziranjem pojedinih fleksivnih završetaka, kao i pojavom ijekavizma na mjestu etimološkog i, u morfologiji pojavom *licentia poetica* te neke artificijelne tvorbe u oblasti glagola. Kašićeva se artificijelnost najbolje pokazuje na području leksika, gdje je znatan broj neologizama i kalkova, te ograničeno u sintaksi, gdje su artificijelna svojstva nastala svojevrsnim kontaminiranjem srpskohrvatskih i latinskih odlika. (Gabrić-Bagarić 1984: 176)

Na temelju navedenih karakteristika Darija Gabrić-Bagarić postavlja pitanje možemo li Kašićev izraz nazvati literarnom koine²⁹. Jedna od odlika literarne koine jest namjena za nesvakodnevnu i nekolokvijalnu upotrebu. Kašićev je izraz također bio namijenjen za istu upotrebu tj. za književnu komunikaciju na širokom i dijalekatski heterogenom području. (Gabrić-Bagarić 1984: 177). Kašićev prijevod *Biblije* dokaz je da Kašićeva koine može funkcionirati i kao izraz najsuptilnijih i najdubljih misli i izričaja kojim oblikuje biblijski tekst. Gabrić-Bagarić zaključuje da je Kašićev jezik „koine nastala na bazi dviju štokavskih literarnih koina uopćavanjem reprezentativnih štokavskih crta, s neznatnim prodorom odlika govornih idioma, štokavskih i materinjeg čakavskog, te sa jednim slojem čisto literarnih nesrpskohrvatskih karakteristika u oblasti sintakse, tradicionalnog u leksiku, kao i sa jednom manjom dozom artificijelnog“. (Gabrić-Bagarić 1984: 177)

²⁹ Pod pojmom „koine“ podrazumijeva se relativno izjednačen naddijalektni tip bilo kojega jezika nastao učestalim dodirima među skupinama koje govore različitim dijalektima. Termin „literarna koine“ isti taj termin postavlja u kontekst djela i jezika jednog autora, u ovom slučaju Bartola Kašića.

3.4. Sociolingvistički pogled na značaj Kašićevih djela i jezika za standardizaciju hrvatskoga jezika

U poglavlju o sociolingvističkom pristupu standardizaciji prikazan je način na koji sociolingvistika proces standardizacije dijeli na deset faza. Vladimir Horvat u svojoj knjizi *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja* stavlja Kašićev jezikoslovni rad u kontekst ovog pristupa i na taj način pojašnjava utjecaj Bartola Kašića na razvoj hrvatskoga standardnog jezika.

Prvu fazu *selekcije* Kašić je obavio kada je, „premda rođen kao čakavac, izabrao najopćenitiji štokavski, ikavsko-ijekavski govor kao najopćenitiji za književni jezik“ (Horvat 2004: 286). Iako je Kašić time obavio selekciju standardnog jezika, nije branio „Dalmatinu našem... ni magne Dubrovčaninu“ (Babić 1994: 196) da čitaju ili izgovaraju na svoj način te time pokazuje da ne isključuje upotrebu dijalekata.

Nakon toga Kašić je sustavnim popisivanjem riječi u *Hrvatsko-talijanskom rječniku* proveo *deskripciju*. Riječ je, zapravo, o prvom sustavnom opisu jezika izvršenom već 1599. godine. (Horvat 2004: 289)

Kašić je obavio *kodifikaciju* time što je „pažljivom jezikoslovnom refleksijom proučio hrvatski jezik i otkrio njegove implicitne jezične zakonitosti i eksplicitno prikazao te zakone i pravila u prvoj gramatici hrvatskog jezika *Institutionem linguae illyricae*“ (Horvat 2004: 289).

Izabrani, opisani i kodificirani jezika Kašić je na temelju tradicije dalje izgrađivao u dvadesetak svojih objavljenih djela. Tako je Kašić proveo četvrtu fazu *elaboracije* tog jezika u književno-pjesnički i intelektualno-religiozni. (Horvat 2004: 289)

Akceptuacija je provedena činjenicom da su „Kašićevu gramatiku prihvatili svi jezikoslovci do ilirskog pokreta³⁰, a njegov rukopisni *Rječnik* poslužio je hrvatskim leksikografima od Mikalje barem do Stulija“ (Horvat 2004: 290).

Implementacija bi podrazumijevala primjenu Kašićeva jezika u različitim strukama i sredinama. Tako je, primjerice, „njegov *Ritual rimski* poslužio i latinskim i glagoljaškim svećenicima, a poslužio je kao temelj za izradbu novoga *Zagrebačkoga obrednika* 1929. godine“ (Horvat 2006: 306).

U fazi *ekspanzije* dolazi do širenja upotrebe standarda među više slojeva govornika, a kod Kašića pritom govorimo o prihvaćanju njegove *Gramatike* i njegovog *Rituala*.

Njegovanje i razvijanje jezika u fazi *kultivacije* napredovali su Kašićevim prevođenjem *Biblije* i *Rituala rimskog* u kojima je razvijao i stručnu terminologiju, naročito teološke i liturgijske termine. (Horvat 2006: 306)

Evaluacija „podrazumijeva vrednovanje efikasnosti i funkcionalnosti norme, a sam ju je Kašić radi obrane svoga hrvatskog prijevoda *Biblije* morao dati u panoramskom prikazu starijih prijevoda Biblije“ (Horvat 2004: 291). Ujedno je i napisao *Ispravak Bandulavićeva Lekcionara*.

Govorimo li o posljednjoj fazi *rekonstrukcije*, prerađivanju standarda u skladu s novim potrebama, potrebno je navesti kako je tajnik priređivačkog povjerenstva D. Kniewald „jasno izjavio kako je novi zagrebački prijevod *Rituala* zapravo Kašićev prijevod usklađen prema razvoju hrvatskog jezika“ (Horvat 2004: 291).

³⁰ Kašićev se utjecaj među gramatičarima ne proteže samo do 19. stoljeća. Kako pokazuje tekst Branke Tafre (2012), neke od značajki iz Kašićeve gramatike protežu se sve do suvremenih gramatičara. To se u prvom redu odnosi na preuzimanje opisa latinskoga jezika koji je postao uzorom ostalim gramatičarima u idućim stoljećima. Tafra nabraja sve značajke navodeći ih po jezičnim razinama, a kao najčvršće izdvaja one morfološke poput Kašićevog određenja imenica mati i kći kao anomalija. Status anomalija zadržat će i dalje, što pokazuje njihovo izdvajanje na kraj opisa svih sklonidbenih vrsta.

Iz svega navedenog, Horvat je ustanovio da je za standardizaciju hrvatskog jezika prve tri faze proveo Bartol Kašić još u svojoj mladosti, i to upravo nabrojenim redom. Sljedeće je faze Kašić proveo svojim kasnijim djelima, prijevodom *Biblije* i naročito *Ritualom rimskim*. (Horvat 2004: 291)

4. Zaključak

Na kraju ovoga rada, analiziravši Kašićevo jezikoslovno i prevoditeljsko djelovanje, može se zaključiti kako je Kašić, posvetivši svoje raspoloživo vrijeme vjersko-didaktičkom, liturgijsko-teološkom te filološkom i književnom radu i davši u nekim disciplinama prva i temeljna djela, uistinu zaslužio titulu *oca hrvatskog jezikoslovlja* i velikana hrvatske pisane riječi.

Kašićev životni put valja zasigurno sagledati ponajprije u kontekstu njegova isusovačkog djelovanja te razdoblja protureformacije u kojem djeluje. Uz njegov značaj kao misionara, prevoditelja i pisca, značenje je Bartola Kašića za povijest hrvatskoga standardnoga jezika višestruko. Ako standardizacija nekog jezika počinje izborom dijalektne osnove, njezinim opisom i propisom, onda te početke prepoznajemo upravo u Kašića koji se opredijelio za štokavštinu i time izgradio temelj hrvatskomu standardnomu jeziku. Također, sastavljajući prvu hrvatsku gramatiku, on preuzima model opisa latinskog jezika i postaje uzorom gramatičarima u idućim stoljećima. Kašić piše slojevitim izrazom koji kao izrazite posebnosti posjeduje naddijalekatsko funkcioniranje, odvajanje od konkretnih idioma, ali i vezanost za literarnu tradiciju nastalu na konkretnim idiomima. S gledišta sociolingvistike, značenje se Bartola Kašića za početke standardizacije može i shematski prikazati u opisivanju pojedinih faza standardizacije i potvrđivanjem tih faza kroz Kašićeva djela.

Zaključno, Kašićev nam život i djela, u prvom redu gramatika *Institutionem linguae illyricae* i *Ritual rimski*, pokazuju kako je uistinu riječ o „velikom

jezikoslovca gorućeg srca“ (Horvat: 2006). Ta su djela plod Kašićeve jezikoslovne borbe za hrvatski književni jezik. Njima je Kašić udario temelje standardizacije hrvatskoga jezika te time trajno utjecao na njegov razvoj.

5. Sažetak i ključne riječi

Ovaj se rad bavi prikazom lika i djela Bartola Kašića u kontekstu njegova značaja za standardizaciju hrvatskog jezika. Rad obuhvaća prikaz životnog puta Bartola Kašića u kontekstu njegova isusovačkog i protureformacijskog djelovanja, njegovu bibliografiju, pojašnjenje pojma standardizacije s osvrtom na periodizaciju hrvatske jezične povijesti te pregled značaja Kašićevih djela, naročito gramatike i *Rituala Rimskog*, za početke hrvatske jezične standardizacije.

Ključne riječi: Bartol Kašić, jezična standardizacija, 17. stoljeće, hrvatski standardni jezik, isusovački red, gramatika, Ritual rimski

Bartol Kašić's impact on standardization of Croatian language

keywords: Bartol Kašić, language standardization, 17th century, standard Croatian, Society of Jesus, grammar, Roman Ritual

6. Popis izvora

1. Kašić, Bartol, *Institutiones linguae illyricae* (priredio Zvonko Pandžić), Tusculanae editiones, Zagreb, 2005.
2. Kašić, Bartol, *Ritual rimski* (priredio Vladimir Horvat), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.

7. Popis literature

1. Brozović, Dalibor, *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.
2. Brozović, Dalibor, *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
3. Babić, Stjepan, *Jezik „Rituala rimskoga“ – važna sastavnica u razvoju hrvatskoga književnog jezika*, u *Život i djelo Bartola Kašića: zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 340. obljetnice Kašićeve smrti*, Hrvatsko filološko društvo Zadar, Zadar, 1994. (95.-100. str.)
4. Gabrić-Bagarić, Darija, *Jezik Bartola Kašića*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1984.
5. Grčević, Mario, *Samoodređivanje hrvatskoga jezika i promicanje znanja o njemu*, u *Časopis za hrvatske studije*, br. 5, Zagreb, 2008. (217.-220. str.)
6. Herceg, Kristijan, *Isusovci u Hrvatskoj – obrazovanje i znanost*, u *Spectrum*, br. 1-4, Zagreb, 2009. (15.-22. str.)
7. Hercigonja, Eduard, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006.
8. Horvat, Vladimir, *Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
9. Horvat, Vladimir, *Bartol Kašić i četiri stoljeća hrvatskoga jezikoslovlja*, Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.
10. Horvat, Vladimir, *Bartol Kašić-otac hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2004.
11. Horvat, Vladimir, *Isusovci i misije*, u *Kolo 2*, Zagreb, 2007.
12. Horvat, Vladimir, *Novi pogled na život i djelovanje Bartola Kašića*, u *400. obljetnica prve hrvatske gramatike Bartola Kašića: zbornik radova*, Družba „Braća hrvatskoga zmaja“, Zadar, 2006. (35.-53. str.)

13. Jambrek, Stanko, *Reformacija u hrvatskim zemljama u europskom kontekstu*, Biblijski institut, Zagreb, 2013.
14. Klaić, Vjekoslav, *Povijest Hrvata*, knjiga 5, Matica hrvatska, Zagreb, 1980.
15. Novak, Kristian, *Višejezičnost i kolektivni identiteti Iliraca: jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskoga*, Srednja Europa, Zagreb, 2012.
16. Putanec, Valentin, *Kašićev etnonim „Curictensis“*, u *Život i djelo Bartola Kašića: zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 340. obljetnice Kašićeve smrti*, Hrvatsko filološko društvo Zadar, Zadar, 1994. (45.-50. str.)
17. Samardžija, Marko, *Iz triju stoljeća hrvatskog standardnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
18. Sršan, Stjepan. *Život Bartola Kašića*, Matica hrvatska Osijek, Osijek, 1999.
19. Švelec, Franjo, *Pitanja jezika i pisma propagandnih izdanja u sklopu Kašićevih jezikoslovnih intencija*, u *Život i djelo Bartola Kašića: zbornik radova sa znanstvenoga skupa u povodu 340. obljetnice Kašićeve smrti*, Hrvatsko filološko društvo Zadar, Zadar, 1994. (51.-59. str.)
20. Tafra, Branka, *Kroatistička standardološka propitivanja*, u *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*, FF press, Zagreb, 2011. (35.- 80. str.)
21. Tafra, Branka, Košutar, Petra, *Nova periodizacija povijesti hrvatskoga književnoga jezika*, u *Filologija*, knjiga 57, Zagreb, 2011. (185. –204. str.)
22. Tafra, Branka, *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2012.
23. Vončina, Josip, *Bartol Kašić kao jezikoslovac*, u *Bartol Kašić u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu: zbornik radova o djelu*

Bartola Kašića, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, 1999. (5.-
13. str.)